

KÜLTÜR BAKANLIĞI : 1628
HALK KÜLTÜRLERİNİ ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI : 205
Seminer Kongre Bildirileri Dizisi : 42

**I. AKDENİZ YÖRESİ TÜRK TOPLULUKLARI
SOSYO - KÜLTÜREL YAPISI
(TAHTACILAR)
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ**

26 - 27 Nisan 1993
ANTALYA

ANKARA 1995

Yayımlanan bildirilerin dil, imla ve ilmi sorumluluğu yazarlarına aittir. Bildirilerdeki görüşler, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü'nün görüşü anlamında yorumlanamaz.

ISBN : 975 - 17 - 1208 - 4

26-27 Nisan 1993 tarihinde Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü ve Akdeniz Üniversitesi'nin işbirliği ile yapılan sempozyum bildirileri

Kapak Fotoğrafi : Doç. Dr. Attila ERDEN
(Tahtacı Çocukları - Balıkesir)

Kültür Bakanlığı'nın 23.2.1994 tarih 351/749 sayılı onayı ile 4.000 adet basılmıştır.

TAHTACI GELENEKLERİNDE İSLÂM DIŞI ÖGELER

Dr.Kristina KEHL
(Almanya)

Elimizde olan az sayıdaki bilgiler ve Tahtacıların kendi söylentileri onları Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkmen oymaklarına mensup olan bir grup olarak gösteriyorlar. Tahtacıları Anadolu'nun öteki topluluklarından ayıran nitelik ise, her şeyden önce kendilerine mahsus olan Tahtacı mesleğidir.

Tahtacıların tarihi geçmişi üzerine kesin bilgilere sahip olduğumuz söylenemez. Kesin olarak ancak onların Osmanlı kaynaklarında 16. yüzyıldan itibaren kayıtlı olduklarını görüyoruz. Türk Tarihçisi Faruk SÜMER ise, Tahtacılar ile çeşitli tarihsel kaynaklarda 13. ve 16. yüzyıllar arasında kaydedilen Ağaç-eriler arasında tarihsel bir süreklilik tahmin etmesi, Tahtacı ve Ağaç-eri kavramlarının anlam bakımından birbirlerine benzer olduğu ve her iki grubun aynı yörelerde yaşamış olmalarıdır. Bu tez ne kadar çekici olsa da, elimizde olan belgeler yeterli olmadığından sadece bir varsayım olarak kabul edilebilir.

Tahtacıların elimizde bulunan tarihi menkulatları (oral history) yok denilebilecek kadar azdır. Bu hususta bildiğim en eski bilgi Tahtacılar arasında 1920'li yıllarda araştırma yapan ZİYA YÖRÜKEN'e aittir. Tahtacıların en büyük gruplarından olan Çaylakların YÖRÜKEN'e verdikleri bilgilerden atalarının 300 yıl önce Bağdat tarafından Çukurova bölgesine, sonra Batı Anadolu'ya göç ettikleri anlaşılmaktadır. Aynı zamanda YÖRÜKEN Tahtacılar arasında kendilerinin Horasan'dan geldikleri üzerine genel bir inanış olduğunu bildirmektedir.

Tahtacıların tarihsel geçmişi üzerine fazla bilgimiz olmadığı gibi,

onların geleneksel sosyal ve dinsel yaşamı da sadece 1930'lu yıllardan itibaren büyük aralıklarla yapılmış birkaç araştırmanın sonucu olarak kısmen de olsa meydana çıkarıldı.

Kesin olarak kendi aralarında değişik gruplara ayrılan Tahtacıların bu yüzyılın başına kadar göçebe bir hayat sürdürüp sadece orman işleri ile uğraştıklarını biliyoruz. Eski zamanlarda ağaç kesiminden, tahta ve odun satmasına kadar bütün işleri kendi idarelerinin altında yapmışlardı. Cumhuriyet döneminde ormanların devlet idaresinin altına alınması Tahtacıların ekonomik ve sosyal bağımsızlığına da son vermişti. Değişen şartlar altında Tahtacılar sadece orman işleri ile geçinemeyerek yerleşik düzene geçip yeni meslekler de seçmişlerdir.

Son zamanlarda sünnilenen birkaç grubu dikkate almaz isek, bütün Tahtacılar Alevi inancına bağlı olmaktadırlar. Meslek ve inanç özelliklerinin yanında Tahtacıları çoğunluktan ayıran başka bir olgu da onların kendilerine özgün bir sosyal ve ekonomik yapıya sahip olmalarıdır. Bunların en önemlisi ise, ormanda daima çekirdek aile şeklinde çalışmaları ve iş alanında cinsiyete göre bir iş bölümünün mevcut olmamasıdır. Kesim işinin her zaman bir kadınla bir erkek tarafından yapıldığını bugün bile görebiliriz. Aynı cinsiyetten olanların bu işi yapması bir çeşit tabu altına alınmış gibi görünmektedir. Bir Tahtacı erkeği, eğer yanında çalışabilecek-annesi, kız kardeşi ya da karısı gibi- bir kadın olmazsa, orman işi yapmaktan vazgeçmek zorundadır. Bu prensip kesim işlerinde yeni teknikler kullanmaya başladıktan sonra da eski anlamını korumaktadır. Tahtacı kadınların iş hayatında olduğu gibi, günlük sosyal yaşamın içinde de Türkiye genelinde benzerliği bulunmayan çok güçlü bir pozisyona sahip olmalarını görüyoruz. Bu özelliklerin dışında Tahtacıların bazı dini geleneklerinde Türkiye'nin öteki topluluklarında mevcut olmayan öğeler bulunmaktadır. Burada kısaca söz ettiğim nitelikler İslami bir çerçeve içinde o kadar şaşırtıcı ki, geçen yüzyılda Anadolu'yu gezen ve Tahtacılar'a temas eden Avrupalı seyyahlar onları Anadolu'da Türklerden önce yaşayan halkların devamı olarak görüyorlardı.

Bildiğimiz objektif kriterler yani sadece bu grubu hususi Tahtacılık mesleği, kadın-erkek ayrımı olmadığı ve biraz sonra üzerinde duracağım bazı ritüeller gibi Tahtacıların Türkiye genelinde özel bir yere sahip olduklarını göstermektedir. Bunun yanında Tahtacılar kendi

subjektif yorumlarıyla kendilerini özel bir grup olarak kabul ediyorlar. Tahtacı olarak özel bir kimliğe sahip oldukları, kendini en belirgin şekilde grup endogamisi kuralında ve buna bağlı olarak grubu ait olmanın kalıtsal olmasında göstermektedir. Bu bilincin ne kadar derin olduğunu, onun geleneksel Tahtacı mesleğinden ve hatta dinden ayrılmaktan sonra da devam etmesinde görebiliriz. Gruba ait olmayı doğuma bağlayan başka topluluklarda - mesela öteki Alevilerde ya da Yahudilerde - olduğu gibi bir kere kazanılan statü şartların değişmesiyle de kaybedilmez.

Böylece Tahtacılar kendilerini sadece çoğunluktaki Sünni toplumdandan değil, aynı inanca bağlı olan öteki Alevilerden de ayırt ediyorlar. Tahtacıların Alevilik içinde özel bir yere sahip olduklarını kendilerine öz ve bağımsız dini merkezlere (ocaklara) sahip olmaları da gösteriyor.

Geleneksel olarak, Tahtacıların kendilerini bu topluluğun dışında olanlardan sınırlaması söz konusudur. Tahtacı grubuna ait olmayan kişiler ile sosyal ilişkiler eskiden bir dizi dinsel yorumlu tabulara bağlanmış durumdaydı. Ormanlarda izole bir hayat sürdürüp, devletten ve toplumun diğer kesimlerinden **de facto** bağımsızlıklarını korumak için büyük çaba gösterdiklerini geçen yüzyıldaki Avrupalı gezginlerden de öğreniyoruz.

Tahtacıların kendi içlerine kapanmaları yerleşik hayata geçtikten sonra da devam etmekteydi. Bunu ZİYA YÖRÜKEN'in vermiş olduğu bilgiler açık bir şekilde göstermektedir: "Bunlar hiç bir seyyahi kendi aralarına almadıkları gibi, yakın zamana kadar kendi komşuları bile olsa hiç bir sünni köylü ile temas etmezler: hatta kendi ifadelerine göre bir Tahtacı pazara gidecek olsa dede tarafından hayırlanmadıkça obasına avdet edemez ve evine giremezdi. Keza bir Sünninin Tahtacılar tarafından misafir edilmesi zaruri olduğu zaman o Sünniye verdikleri yemek kaplarını kırklamadıkça o kabı bir daha kullanmayacak, veya o kabı büsbütün imha edecek derecede taassup gösterirlerdi" (Yöküken, 1929, S.63)

Eskiden Tahtacıların kendilerini sadece Sünnilerden değil, öteki Alevilerden de belirgin bir şekilde ayırdıklarını tekrar ZİYA YÖRÜKEN aktarmaktadır. YÖRÜKEN Tahtacılar arasına bir Alevi Dedesi olarak girmesine rağmen kendisinin dini ya da cenaze merasimlerine alınmadığını ifade ediyor. Bazı yörelerde bu durumun bugünlerde bile geçerli olduğunu görüyoruz. Örnek olarak Tahtacıların dini merkezi

olan Narlıdere'de, Tahtacılar ile aynı köyde oturan Bayat denilen Aleviler arasında, sosyal ve dinsel bir beraberliğin son zamanlara kadar mevcut olmadığını kendilerinden öğrendim. Aynı şekilde Antalya yöresinde aynı köyde oturan Bektaşiler ile Tahtacıların kız alıp vermediklerini ve birbirlerini dini törenlerine almadıklarını biliyoruz.

Tahtacıların yüzyıllar boyunca öteki Alevi topluluklardan da izole olmaları, bizi onların Türk kavimlerinde, Anadolu'ya geldikleri ilk zamanlarda yaygın olan "halk dininin" özelliklerini Tahtacı olmayan Alevilerden daha iyi korudukları inancına götürüyor.

Aadoluda'ki Türk kavimleri için karakteristik olan "Halk İslamiyeti" bildiğimiz kadar ancak 15. yüzyılın ortasından itibaren son Safevi şeyhlerinin etkisi altında bugün bildiğimiz Aleviliğe dönüşmüştür. Bu gelişmede Şah İsmail'in rolünün ne kadar önemli olduğunu biliyoruz. Şah İsmail'e bugün Alevilerce pek büyük bir ehemmiyet verilmediği gibi Tahtacılar kendilerinin halen Şah İsmail Ocağına bağlı olduklarını vurguyorlar. Genel Alevi senkretizminde - Bektaşî Ocağına bağlı olmalarından veya Sünnî toplumla daha yakın ilişkilerde bulunmalarından - Tahtacılar nazaran daha kuvvetli bir İslami boyama görüyoruz. Bu değerlendirme doğru ise, Tahtacıların dini sistemi bugünkü Aleviliğin daha eski bir biçimini yansıtmaktadır.

Bugünlerde Tahtacılar ile Aleviler arasında dini bakımdan pek büyük farklar görülüyorsa da, bu durum Tahtacıların yerleşik düzene geçmesiyle paralel olarak dış dünyaya açılmalarından ve bu şekilde öteki Alevilerle de daha fazla temas etmelerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Aleviler tarafından dört dörtlük Alevî olarak kabul edilmemeleri, Tahtacılar da bir nevi uyma baskısı yaratıp bu yüzyıl başında bile mevcut olan bazı Tahtacı özelliklerinin yitirilmesine sebep olmuştur. Bu olguya ZİYA YÖRÜKEN şu satırları ile işaret ediyor: "Bunlarda Hacı Bektaş yerine Şah İsmail, Bektaşî nefesleri yerine Hatai'nin ... nefesleri mevcuttur. Ziyaret yerleri Hacı Bektaş Merkezinde değil, Horasan'ın merkezi olan Meshetde Revzai Rıza'dır." Bu durum YÖRÜKEN'e göre Tahtacılar da Alevilerin ve Bektaşîlerin etkisiyle değişmeye başlamıştır: Yazar "Bu andan itibaren Tahtacılığın eski kuvvetinden çok şey kayıp ettiği ve yine bu tarihten itibaren kendi aralarına Bektaşî nüfuzu (ve kendi nefesleri haricinde Bektaşî nefesleri) girdiğini" söylüyor.

Bu bağlamda Tahtacılar için karakteristik ve öteki Alevilerde bulunmayan bir olgu özellikle dikkat çekiyor. Alevilerde dinsel yoru-

muyla kurgusal akrabalığın tek şekli musahipliktir. Musahiplik ise, iki erkeğin ve bunların eşlerinden oluşan bir nevi seçme akrabalık kurumudur. Musahipler birbirlerine ömür boyu yardım ve destekte bulunmaya yemin etmektedirler. Aynı zamanda musahip çocukları arasında iki göbeğe kadar uzanan bir evlenme yasağı söz konusudur. Tahtacılar ise, musahiplik, aşinalık ve pesinelik şeklinde üç dereceli bir seçim kardeşliği uyguluyorlar. Kendi ifadelerine göre dört kapının üçü (şeriat, tarikat ve marifet) sadece bunlarla tamamlamak mümkün oluyor. Kesin olarak ispatlamasak da, Tahtacıların burada Aleviler arasında unutulmuş eskiden beri var olan bir dinsel akrabalık kurumunu günümüze kadar getirmelerini düşünüyoruz. Bu tahmini Hataylı'nın bir nefesi - eğer nefes gerçekten ona ait ise - destekleyebirdi. Orada şair şunu söylüyor:

Rehberinden tevbe okunmayınca
Yuyma anın insanlığı bilinmez
Musahipsiz asla özün bulunmaz
Aşinasız bir iş dürüst olamaz
Meşreb ile dört kapıdan gidilir.

Burada dört kapının tamamlanması rehber, musahip, aşına ve mesrebe bağlanmaktadır. Tahtacıların merkezi ocağı olan Yan Yatırlarına ait Buyrukta ise şu satırları okuyabiliriz: "... mürebbiden ve musahipten, aşinasından ve meşrebinden cayıp kendi başına iş tutup yoldan dışarı iş işlerse dört kapıda hizmeti kabul olur mu?" Yukarıdaki nefesde ve Buyrukta Tahtacıların günlük hayatında kullanılan peşine sözcüğünün yerine meşrebin geçtiğini görüyoruz. Konumuz için mühim olan, Tahtacılarda dört kapı makamına bir talibin dört dereceli dinsel yorumlayan bir kurgusal akrabalık kurumuna bağlanmasıdır.

İslamiyette paraleli olmayan musahipliğe benzer bir kurumun eski Moğollarda mevcut olduğunu "Moğolların gizli tarihi" adındaki kitaptan öğreniyoruz. Anda denilen bu kurgusal kardeşlik Moğollarda iki erkek arasında akdedilmiş ve musahiplikte olduğu gibi ömür boyu karşılıklı yardım, destek ve sorumluluk içermiştir. Bu sorumluluk yine musahiplikteki gibi andaların çocuklarına da intikal etmiştir. "Moğolların gizli tarihinde" çok kısa bir şekilde anlatılan bir olay da dikkate değerdir. Jamuhanın Temuçin ile anda olduktan sonra iki

yeni kardeşin geceyi bir örtü altında beraber geçirdikleri aktarılmaktadır. Tahtacılar da ise, yeni müsahip olanların eş tutma denilen merasim bittikten sonra geceyi beraber bir örtü altında yattıklarını Yan-Yatırların Buyruğundan ve kendilerinden biliyoruz.

"Antlık" denilen bir kardeşlik ya da dostluk kurumunun Oğuzlarda da mevcut olduğunu Rasieddin'in Oğuznamesinden öğreniyoruz. ZEKİ VELİDİ TOGAN'a göre, "Antlıq, anda yani yeminli dost" demektir. Andalar da tam müsahiplikte olduğu gibi, birbirlerine kardeşlerden de yakın bulunmaktadır.

Tahtacılıkta eski Türk-Moğol geleneklerini andıran unsurlar müsahipliğin yanında en çok cenaze merasimlerinde ve kadınlı erkekli içkili kurban törenlerinde bulunmaktadır. Burada zaman kısıtlılığından dolayı sadece birkaç örneğe değinmek istiyorum.

Tahtacılar da eskiden mevcut olan ölülerin en iyi giysileri ve sevdikleri eşyalarıyla toprağa verilmesi geleneği eski Türkler için de bildirilmektedir. ZİYA YÖKÜKEN ile YILMAZ'ın aktardıkları bilgilere göre Tahtacılar ölüyü mezara götürürken "ipekli ve renkli kumaşlardan bayraklarla kadın erkek, tabutun arkasından giderler". Buna benzer geleneklerin eski Altay kavimlerinde mevcut olduğunu biliyoruz. Örnek olarak Buryatlarda ölünün arkasında giden kişi elinde, dallarına çeşitli kumaş parçaları asılmış genç bir ağacı bayrak olarak götürmektedir. Tahtacılar da bu gelenek için anlamlı bir açıklama bulamıyorsak da, Türk-Moğol kavimlerinin mitolojisinden insan ruhunun öldükten sonra kuş şeklini alması inancının mevcut olduğunu biliyoruz. Ölümle ilgili merasimlerde bu ruh-kuşları sembolize eden kumaş parçalarına sık sık rastlamak mümkündür.

Bazı yörelerde Tahtacı mezarlarının belirgin bir işareti olan "yel bayrağı"nın asıl kökenini bu inanışta bulabiliriz kanaatindeyim. Bu "yel bayrağı" mezarın ayak ve baş ucuna dikilen iki tahta arasındaki ipe asılmış bez parçalarından ibarettir ve ölünün kırkına kadar bağlı durmaktadır. Bugün Tahtacılar bu gelenek için "bör böcek açmasın" diye rasyonel bir açıklama yapmaktadırlar. Ancak bu "yel bayrağının" benzerini Altaylıların kurban merasimlerinde de görebildiğimize göre bu geleneğin eskiden dinsel bir anlamının olduğu akla geliyor. Genel bir yoruma göre ip üzerindeki bezler ruh-kuşlarının, ip ise, ruhun bu dünyadan öteki dünyaya giderken yürüdüğü kozmik yolun sembolü olabilir. Eski Altay kavimlerinde ölülerin, ölümden yedi ya da kırk gün sonra ancak bu dünyayı terkettikleri inancı mevcuttur. Bu ina-

nışa bağlı olarak ölümler için verilen kurban merasimleri toprağa verildikleri zaman değil, öteki dünyaya gidecekleri gün yapılmaktadır. Tahtacılar arasında da ölüm kurbanı ancak ölüyü gömdükten sonraki üçüncü günde yapılmakta ve hayırlar da ancak o gün okunmaktadır. ZİYA YÖKÜKEN'in verdiği bilgiye göre dede ölünün toprağa verilmesinde bulunmazsa da ölüm kurbanında bulunması şarttır. Eski Türk-Moğol kavimlerinde şaman, ölünün ruhunu öteki dünyaya götürmek için gömdükten belli bir zaman geçtikten sonra yapılan kurban merasimlerinde bulunmaktadır.

Bu konuyu ele aldığımızda Alevi dedelerin samanların devamı olabileceği sorusu doğal olarak ortaya çıkıyor. Burada düşünülmesi gereken, dede kurumunda samanların en önemli özelliklerinin eksik olmasıdır. Bunlar şaman olacak kişinin bir ilham hissetmesi, sonra da bir inisiyasyondan geçmesi ve görevleri ekstaz altında yapmasıdır. Buna karşılık Alevilikte dedelik soya bağlanmaktadır. Öte yandan dedelerle ilgili olan bazı inançlar örnek olarak onların aynı zamanda değişik yerlerde olabilmeleri, geleceği görmeleri ve ateşe dayanabilmeleri - şamanlarla paralellik göstermektedir.

Burada Tahtacı geleneklerinde eski Türk kültürünün izlerini taşıyan unsurlardan ancak birkaç örnek verebildim. Bunlara kurban merasimlerindeki uygulamalar, yas gelenekleri, kadın erkek müşterek içkili törenler yapmaları ve semahlar gibi birçok örneği daha ekleyebiliriz. (Bu bağlantıda ancak parantez içinde bir olguya işaret etmek istiyorum. Jean Paul Roux'nun Tahtacılarıdaki ağaç kültü üzerine aktarmış olduğu bilgileri kendi araştırmalarım için şimdilik kullanmamaya karar verdim. Daha önce İzmir ve Antalya, son olarak Isparta Tahtacıları arasında kendilerinden olan Cengiz Yağlı arkadaşım ile beraber yaptığım araştırmalar Roux' tezinin şüpheli bir durum arzettiğini gösteriyor.)

Ama sanıyorum ki, Tahtacıların Türklerin Müslüman ya da Alevi olmadan önceki dini ve sosyal geleneklerini, ülkedeki öteki topluluklara nazaran daha iyi korudukları ve onların Türkiye genelinde çok özgün bir kültüre sahip oldukları burada seçtiğim örneklerle yeterince gösterilmektedir.

Ama yinede söylemek gerekir ki, Tahtacıların sosyal ve bilhassa dini hayatı günümüzde bile yeteri kadar açığa kavuşturulmuş değildir. Son zamanlardaki modernleşme sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal değişimler Tahtacılar da asimilasyona ve bununla beraber

çoğu geleneklerin kaybolmasına yol açmaktadır.

Bu zengin ve özgün kültürü yok olmadan ve eski kuşağın son dönemlerinde yakalayabilmek için fazla vakit kaybetmeden kapsamlı ve sistematik araştırmaların yürütülmesi gerekmektedir. Böylece Tahtacı kültürünün Türkiye tarihinde ve halkbiliminde hak ettiği yeri kazanacağını umut edip en içten dileklerle arzu ediyorum.